

geweest. Zijn intrede in de politiek is door bijzondere omstandigheden veroorzaakt. De dood van Telders en het ontbreken van een duidelijke opvolger in de gelederen van de Liberale Staatspartij. Bovendien was de partijorganisatie gebrekkig en zonder middelen om een verkiezingscampagne te financieren en was de 'coming man' drs. H. A. Korthals in staat om de Bond van Jonge Liberalen achter zich te krijgen. Dat biedt ruimte voor een outsider. Dat werd Stikker. Westers maakt duidelijk hoe zijn werk in de Stichting van de Arbeid en het voorzitterschap van het Centraal Sociaal Werkgevers Verbond hem in de politieke richting hadden gedreven. Zijn benoeming tot lid van de Eerste Kamer in de Voorlopige Staten-Generaal, een van de aangewezen leden om de plaatsen van overleden, dan wel gezuiverde senatoren in te nemen maakt duidelijk dat ook anderen in die na-oorlogse jaren een rol voor hem in het bestuurlijk bestel aannemelijk achtten. Daarmede is Stikker echter allerminst een uitgesproken politieke figuur. Wel heeft hij daarvoor de nodige persoonlijke ijdelheid. Westers is terughoudend bij zijn persoonsbeschrijving, maar noemt terecht dit aspect van Stickers karakter.

Als Oud begin 1966 kennis neemt van de drukproeven van Stickers memoires, is zijn aandacht geheel daarop gericht en niet op het partijcongres dat hij als erevoorzitter bijwoont. Met een verwijzing naar het toen zeer de aandacht trekkende boek van Jan Cremer, zegt Oud tegen ieder, die het horen wil: 'Stikker zou zijn memoires beter 'Ik, Dirk Stikker' hebben kunnen noemen'. Dat alles neemt niet weg, dat Westers met grote bekwaamheid heeft duidelijk gemaakt dat Stikker uitzonderlijke kwaliteiten heeft bezeten en daardoor een rol heeft gespeeld die de landsgrenzen verre heeft overschreden. Die rol zou Stikker niet hebben kunnen vervullen als hij partijloos zou zijn gebleven. De opzet van de Partij van de Vrijheid en de totstandkoming van de VVD waren noodzakelijk om Stikker de basis te bieden voor zijn imponerende internationale carrière, te beginnen bij het ministerschap van buitenlandse zaken. Zo heeft de niet-partijman Stikker toch veel te danken aan de partijen die hij mede in het leven heeft geroepen. Westers beschrijft dit zeer boeiend.

Twee korte kritische kanttekeningen wil ik tenslotte maken. De auteur is op bladzijde 184 niet kunnen ontkomen aan de mode om met schema's en modellen te werken. Het voegt feitelijk niets toe aan wat op pagina 183 is uiteengezet. Alleen is de schrijver door de schematisering gedwongen de groep politieke partijen als een geheel in te delen, terwijl er — zoals juist beschreven — fundamentele verschillen zijn.

In de tweede plaats is de zetter niet gelukkig geweest met het bedienen van de spatieknop. Op de bladzijden 18, 20, 71, 72 en 82 vindt de aandachtige lezer voorbeelden, die zonder veel inspanning in grote getale kunnen worden aangevuld. Dit zijn echter nulliteiten in vergelijking met de positieve waarde, die aan dit werk moet worden toegekend. Niet alleen wordt de lezing van harte aanbevolen, men moet hopen dat Westers tot verdere publikaties zal besluiten.

H. J. L. Vonhoff

H. van den Berg, K. van der Veer, *Ideologie en massamedia* (Dissertatie Uv A; Amsterdam: VU Uitgeverij, 1986, xiii + 594 blz., f75,-, ISBN 90 6256 339 2).

Het omvangrijke boek *Ideologie en massamedia* is de handelsuitgave van de dissertatie waarop de auteurs als een personele unie aan de Universiteit van Amsterdam zijn gepromoveerd.

Het valt op, dat een aantal keren wordt uitgehaald naar beoefenaars van de in Nederland pas sinds 1985 wettelijk erkende communicatiewetenschap. Op pagina 18, noot 10, wordt wat dit

betreft de toon gezet, als de auteurs quasi tussen neus en lippen door laten weten, dat 'de benadering van sommige communicatiewetenschappers, die voortdurend pogen massamedia te ontmaskeren als manipulatiemiddelen van politieke en/of economische machthebbers, weinig vruchtbaar' is. Waarom geen namen genoemd? Alsof de lezer nog niet voldoende gewaarschuwd is voor het naamloos in de hoek gezette soort wetenschappers, volgt op de volgende pagina in noot 15 de mededeling: 'De opvatting, dat massamedia een directe weerspiegeling vormen van datgene wat onder het publiek leeft, is minstens even naïef als de opvatting dat massamedia slechts het verlengstuk vormen van politieke en economische machthebbers. Desondanks komt ook deze opvatting voor onder communicatiewetenschappers'. Daarop volgt de naam van R. Clutterbuck die eerder als politicoloog dan als beoefenaar van de communicatiewetenschap geëtiketteerd kan worden, als dit al nodig zou zijn.

Publikaties en ideeën van in de kring van communicatiewetenschappers als 'echte' vakgenoten beschouwde auteurs, onder wie B. Manschot en M. Brouwer, worden zonder verwijzing naar de discipline en met enige gretigheid gebruikt. Het toppunt is echter dat de in 1977 aan de Vrije Universiteit verdedigde dissertaties van de communicatiewetenschappers J. J. van Cuilenburg en G. W. Noomen zelfs niet genoemd worden, hoewel daartoe alle reden was, gezien de thematische en methodische dwarsverbanden. Van de al tien jaar aan de Universiteit van Amsterdam docerende Britse communicatiewetenschapper D. McQuail wordt slechts een uit 1972 daterende, door de genoemde geredigeerde, bundel vermeld. Dit in weerwil van het feit dat McQuail tot de top tien van over de hele wereld bestudeerde communicatiewetenschappelijke auteurs behoort en ook of juist ook over politieke communicatie en pluriformiteit van de pers heeft gepubliceerd. Om geen stammenoerlog tussen de zich als 'sociaal-wetenschappelijke onderzoekers' presenterende auteurs van *Ideologie en massamedia* enerzijds en de communicatiewetenschappers anderzijds uit te lokken, laat ik het hierbij.

Voor degenen die de geschiedwetenschap ter harte gaat is er een ander discussiepunt. Historici zijn steeds meer bereid kranten als alledaagse bronnen van geschiedschrijving te accepteren, maar zij zien zich dan wel geplaagd voor theoretische en methodische problemen. De overstelpende hoeveelheid krantentekst levert bijvoorbeeld selectieproblemen op. Als men dan eenmaal tot een verantwoorde inperking is gekomen, rijst de vraag of inhoudsanalyse of ruimer geformuleerd: discourse-analyse uit andere disciplines voor analysedoeleinden de voorkeur geniet boven de vertrouwde hermeneutische methode. Ten onrechte is daarbij lange tijd een geforceerde tweedeling gemaakt tussen kwantitatieve en kwalitatieve benaderingswijzen en methoden. Hierin is in de laatste jaren een ommekeer ten goede te bespeuren: de *Sociologische Gids* wijdde eind 1987 zelfs een themanummer aan de noodzakelijke ontmoeting van kwalitatieve en kwantitatieve onderzoekers¹.

Van den Berg en Van der Veer leveren een bijdrage aan de voortgang van methodologisch onderzoek op het terrein van inhoudsanalyse. De bijna veertig pagina's ter verantwoording van de door de twee onderzoekers ontwikkelde 'jurisprudentiemethode van inhoudsanalyse' bieden een goed inzicht in de problemen die modern inhoudsanalytisch onderzoek met zich meebrengt. Juist historici zouden er een na *Ideologie en massamedia* verschenen boek van Wester naast kunnen leggen². Van den Berg en Van der Veer tonen mijns inziens overtuigend aan, dat de context waarin teksten functioneren, meer aandacht verdient dan in de traditionele inhoudsanalyse het geval is. Zij volgen de door de Frankfurter Schule aangewezen weg van het bezien van tekst in de sociale omgeving, waardoor hermeneutiek en inhoudsanalyse worden samengebracht.

Blijft de klemmende vraag wat de zo bestudeerde tekst de lezers ervan heeft gedaan: daarop

geven de onderzoekers geen antwoord, maar zij wekken impliciet de indruk dat er sprake is van een ideologische impact. Uit de titel van het boek en uit de tot nu toe gegeven bespreking blijkt niet, waarop de met zwaar geschut verdedigde jurisprudentiële methode van inhoudsanalyse is toegepast. Het had misschien elk in de pers uitvoerig behandelde (arbeids-)conflicten of ander onderwerp met een controversieel karakter kunnen zijn, maar het werd de berichtgeving van en opiniëring over de Enka-affaire uit 1972 met elf dagbladen als bron. Het overgrote deel van de onderzochte dagbladen heeft, zo luidt de uitkomst van het onderzoek, een oriëntatie op het consensusmodel van de overlegeconomie.

Het boek munt niet uit door gemakkelijke formulering, maar de conclusie kan toch het beste geciteerd worden. De auteurs schrijven: 'de berichtgeving van deze dagbladen werd gekenmerkt door een bepaalde ideologie in het nieuws, waarbij een systematisch onderscheid gemaakt wordt tussen actoren met gevestigde posities in het geïnstitutionaliseerde systeem van arbeidsverhoudingen (korthedshalve: 'gevestigde actoren') en andere actoren en waarbij eveneens een systematisch onderscheid wordt gemaakt tussen visies, die deel uitmaken van ideologische referentiekaders, welke passen in het consensusmodel van de overleg-economie en visies, die daar buiten vallen' (500-501). De berichtgeving van *De Telegraaf* die van *De Waarheid* blijken op verscheidene punten systematisch af te wijken van het algemene beeld van de wijze waarop de onderzochte kranten de Enka-affaire hebben behandeld.

In plaats van een geruststellende ondertoon dat er nog pluriformiteit in de Nederlandse pers bestaat, is er eerder sprake van een aanklacht tegen de journalistieke werkwijzen en gedragspatronen. Van een poging tot begrip of het aanreiken van praktische voorstellen tot een verbetering van de journalistieke kwaliteit is geen sprake. De beide scribenten wekken de indruk niet van kranten te houden en daarom zijn zoveel journalisten over hen heen gevallen, toen het boek verscheen. Dit is jammer en leidt tot een patstelling in het contact tussen de praktijk van de journalistiek en degenen die er studie van maken. Relativering van de onderzoeksuitkomsten zou de beide onderzoekers hebben kunnen behoeden voor een egelstelling die niet uitnodigt tot kritisch meedenken of meelevende kritiek.

J. Hemels

- 1 P. G. Swanborn, J. van der Zouwen, ed., 'Interpretatie en variantie: ontmoeting van kwalitatieve en kwantitatieve onderzoekers', *Sociologisch Tijdschrift*, XXXIV (1987) 406 vlg.
 2 F. Wester, *Strategieën voor kwalitatief onderzoek* (Muiderberg, 1987).

Natievorming in het revolutietijdvak

W. W. MIJNHARDT

Op 3 en 4 april 1989 vond in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag onder de titel 'Natievorming' het jaarlijkse congres van het Nederlands Historisch Genootschap plaats. Zoals zoveel conferenties dit jaar, stond ook deze in het teken van de Franse revolutie. De ad-hoc congrescommissie die het evenement voorbereidde, had geprobeerd de betekenis van de Franse revolutie in een Nederlandse context op twee manieren recht te doen. Allereerst door de Franse revolutie in de Nederlandse historiografie aan de orde te stellen en vervolgens de aandacht te vestigen op de natievormende rol van het revolutietijdvak. In deze aflevering van de *Bijdragen* is het leeuwedeel van de toen gepresenteerde lezingen gebundeld.

P. B. M. Blaas begint zijn grondige en verrassende overzicht van de receptie van de Franse revolutie in de Nederlandse historiografie met de constatering van een paradox. De totstandkoming van de eenheidsstaat, zo nauw met de Franse revolutie verbonden en van grote invloed op het proces van staatsvorming, betekende een ingrijpende cesuur in de vaderlandse geschiedenis. Aan de andere kant speelde deze vormende periode nauwelijks een rol in het negentiende-eeuwse nationalisme. Het revolutietijdvak werd zelfs in de loop van de negentiende eeuw steeds meer uit de 'collectieve historische herinnering' gebannen. De door de gouden zeventiende eeuw geïnspireerde mythen en ideaalbeelden bleken van veel grotere betekenis.

Op het eerste gezicht lijken deze paradox en de twee componenten die hij bevat, niet voor discussie vatbaar. Een staatsrechtelijke invalshoek mag kenmerkend genoemd worden voor de wijze waarop Nederlandse historici met het natiebeseef en nationalisme zijn omgegaan — al zijn er uitzonderingen zoals Geyl met zijn groot-Nederlandse gedachte. Gedeeltelijk komt deze preoccupatie natuurlijk voort uit de overtuiging dat de Republiek op het eind van de achttiende eeuw al een oude natie was, een staatsnatie — om het fameuze, door Meinecke geijkte begrip van stal te halen — en duidelijk onderscheiden van de cultuurnatie. Nederland was bovendien een staatsnatie waarin de culturele component van het natiebeseef, in tegenstelling tot de situatie in vergelijkbare staatsnaties als Frankrijk, van oudsher zwak geweest zou zijn¹. De betekenis van culturele factoren voor het eenheidsbeseef wordt dientengevolge telkens geminimaliseerd onder verwijzing naar de particularistische staatsvorm van de Republiek. Lokale en provinciale loyaliteitsgevoelens zouden het ontstaan van een modern natiebeseef hebben bemoeilijkt en eerst de eenheidsstaat zou deze fundamentele belemmeringen hebben weggenomen².

1 Zie onder andere J. C. Boogman, 'Enkele aspecten van het Nederlandse natiebeseef in historisch perspectief', *Maandblad Oost-West*, V (1966) 75-80.

2 Recentelijk nog M. Prak, 'Civil Disturbances and Urban Middle Class in the Dutch Republic', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XV (1989) 165-173.